

ELĪNA GRIGORE-BĀRA

Īpašums kā tiesību filozofijas kategorija

Property as a concept in legal philosophy

ATSLĒGVĀRDI:

īpašuma jēdziens, privātpašums, brīvība, tiesību filozofija, īpašuma teorijas, Latvijas tiesību vēsture, pamattiesības uz īpašumu

KEYWORDS:

the concept of property, private property, freedom, legal philosophy, theories of property, the history of Latvian law, the fundamental right to property

levads

Tiesību filozofijas kā fundamentālas tiesību zinātnes nozares uzdevums ir izzināt tiesību būtību, definēt tiesību pamatjēdzienus un formulēt pareizās jeb ideālās tiesības. Tādēļ arī īpašums kā viens no tiesību pamatjēdzieniem izsenis ir bijis tiesību filozofu uzmanības lokā. Īpašuma tiesību izpratne tiesību filozofijā ir atkarīga no attiecīgās tiesību skolas (doktrīnas) ieskatiem par īpašuma mērķiem un uzdevumiem sabiedrības labklājības nodrošināšanai.¹

Neokantietis un viens no ievērojamākajiem XX gadsimta vācu tiesību filozofiem Gustavs Radbruhs (1878–1949) īpašumu atzina par neatņemamu juridiskās domas sastāvdaļu un aprioru kategoriju, proti, tādu, kas nebalstās juridiskajā pieredzē, bet gan ir pastāvējis pirms tās. Tāpēc īpašuma jēdziens ir priekšnoteikums jebkurai tiesiskai kārtībai. Ierobežotu resursu pasaulē nepieciešams regulēt ne tikai attiecības starp personām, bet arī attiecības starp cilvēkiem un lietām, nosakot resursu sadales un pārdales principus. Šāda regulējuma pamatu veido lietu tiesības, kuru ietvaros pastāv īpašuma

¹ *Lazdiņš, J.* Īpašums kā vērtība. Īpašuma denacionalizācija. Grām.: Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā: Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 355. lpp. Pieejams: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Jur-konf-73_2015_Ties-efekt-postmod-sab.pdf [skatīts 30.10.2025.].

jēdziens. Ikvienā tiesiskajā iekārtā var uzdot jautājumu, kam pieder kāda konkrēta lieta, taču atbilde uz šo jautājumu vienmēr būs atkarīga no konkrētās tiesiskās pieredzes (spēkā esošajām tiesībām), kas pati var tikt pakļauta kritikai.²

Arī tiesību filozofijas un publisko tiesību profesors Reinholds Cipeliuss (1928), aplūkojot īpašuma jēdzienu tiesību filozofijā, iesāk ar atsauci uz Radbruha izpratni par īpašumu kā “pirmsjuridisku” faktu. Pēc tam viņš pievēršas īpašuma jēdziena saturiskajām pamatiezīmēm un norāda, ka īpašums kā tiesiski atzīts valdījums ir tiesiskās kārtības radīts rezultāts, kas ikvienam garantē viņa mantu un vienlaikus aizliedz aizskart svešu mantu. Īpašuma tiesības piešķir personai visaptverošu faktiskisku un tiesisku rīcības brīvību jeb varu pār lietu, un, kā katras tiesības, arī īpašuma tiesības ir cilvēciskās brīvības regulators.³

Šā raksta mērķis ir sniegt ieskatu īpašuma jēdziena tiesību filozofiskajā diskursā, analizējot dažādas teorijas par īpašuma būtību, mērķi un nozīmi indivīda dzīvē un sabiedrības labklājības nodrošināšanā.

Eiropas tiesību filozofijā, sākot jau ar antīkās pasaules izcilāko domātāju darbiem, vērojama individuālistiski un sabiedriski ievirzītu īpašuma koncepta skaidrojumu konkurence. Taču, ievērojot īpašuma filozofiskā diskursa ārkārtīgi plašo tvērumu, šajā rakstā autore analizēs tikai atsevišķus īpašuma kā tiesību filozofijas kategorijas aspektus.

Pēc ieskata sengrieķu filozofijas īpašuma interpretācijas klasikā – Platona un Aristoteļa īpašuma mērķa un nozīmes skaidrojumā – autore analizēs īpašuma koncepta saistību ar personas brīvības ideju apgaismības laika domātāju darbos, jo tā atklāj jaunu un līdz šim mazāk apskatītu perspektīvu Latvijas tiesību vēsturē tik nozīmīgās dzimtbūšanas atcelšanas reformas novērtējumā. Dažādos īpašuma jēdziena skaidrojumus un privātpašuma attaisnojuma modeļus autore aplūkos vispārīgi – caur īpašuma teoriju salīdzinošo analīzi. Papildus konceptuāli tiks ieskicēta īpašuma izpratnes attīstības virzība Eiropas tiesiskajā domā. Nolūkā atklāt īpašuma jēdziena filozofisko teoriju ietekmi uz pozitīvajām tiesībām, rakstā atsevišķa sadaļa tiks veltīta Latvijas tiesību vēsturē nozīmīgu konstitucionālo tiesību aktu analīzei. Rakstā kopumā autore lielāku uzmanību pievērsīs individuālistiskā īpašuma jeb privātpašuma filozofijai, savukārt detalizēta sabiedriskā īpašuma teoriju analīze tiks atstāta turpmākiem pētījumiem.

² Radbruch, G. Rechtsphilosophie. Herausgegeben von Ralf Dreier und Stanley L. Paulson. 2., überarbeitete Auflage. Heidelberg: C. F. Müller, 2003, § 18, S. 128.

³ Zippelius, R. Rechtsphilosophie. 6., neubearbeitete Auflage. München: C. H. Beck, 2011, § 35, S. 191.

1. Īpašums – individuāls vai sabiedriska?

Īpašums kā apriora tiesiskā kategorija pats par sevi nav ne individuāls, ne kolektīvs. Atbildi uz jautājumu par to, kādai īpašuma formai – privātīpašumam vai sabiedriskam īpašumam – konkrētā tiesiskā iekārtā būtu jādominē, sniedz tiesiskā pieredze un tiesību filozofija.⁴

Eiropas kultūras un tiesību idejas pirmsākumi meklējami antīkajā Grieķijā, tādēļ, pētot īpašumu arī kā tiesību filozofijas kategoriju, iesākumā nedaudz jāpievēršas antīkās pasaules izcilo domātāju – Platona un Aristoteļa – uzskatiem par īpašumu. Viņu uzskati iezīmē divus īpašuma skaidrojuma virzienus, kuriem tiesību filozofijā katram ir savi pēcteči.

Profesors Jānis Lazdiņš uzsver, ka, ņemot vērā īpašuma nozīmi cilvēka dzīvē, īpašums tiesību filozofijā tiek aplūkots kā vērtība pati par sevi. Tāpēc ne tikai Aristotelis, bet pat Platons, kura darbos saskatāmi komunistiski ideāli, nostājas stingrās īpašuma aizsardzības pozīcijās. To apliecina Platona rakstītais par pienākumu neaizskart svešu mantu un nepārkāpt cita īpašuma tiesības pat vismaznozīmīgākajā veidā.⁵ Lai arī Platons un Aristotelis abi īpašuma tiesību saturā ietvēruši tā neaizskaramības ideju, viņi īpašuma tiesību nozīmi un nepieciešamos ierobežojumus redzēja dažādi.

Platona (427–347 g. p. Kr.) filozofijā netiek atzītas principiāli neierobežotas lietošanas tiesības un arī ne “absolūtas” īpašuma tiesības uz lietām. Viņa darbības vidusposma nozīmīgākajā darbā “Valsts” parādās aspekti, kas saistāmi gan ar sabiedriskas, gan individuālas dzīves formas priekšrocībām.⁶ Atbilstoši tam var runāt gan par sabiedriskā īpašuma idejas aizstāvēšanu, gan arī par privātīpašuma institūta nepieciešamības atzīšanu.

Platona ideālā valsts ir hierarhiska un balstās uz darbu dalīšanas ideju, kas tiek atvasināta no cilvēku iedzimtajām dabiskajām atšķirībām. Ideālajā valstī pastāv trīs kārtas: 1) likumdevēji, 2) sargi un 3) ražotāji (zemnieki amatnieki) un tirgotāji.⁷ Tikai zemākajai trešajai – amatnieku, zemnieku un tirgotāju – kārtai drīkst piederēt īpašuma tiesības uz lietām. Turpretim sargu kārtai, no kuras tiek atlasīti arī valdītāji, privātīpašums tiek noliegts. Platons to raksturo šādi:

4 Radbruch, G. Rechtsphilosophie. Herausgegeben von Ralf Dreier und Stanley L. Paulson. 2., überarbeitete Auflage. Heidelberg: C. F. Müller, 2003, § 18, S. 128.

5 Lazdiņš, J. Īpašums kā vērtība. Īpašuma denacionalizācija. Grām.: Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā: Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 355. lpp.

6 Hoffmann, T. S. Die Güter, das Gute und die Frage des rechten Maßes: Platon und das Eigentum. Grām.: Was ist Eigentum? Philosophische Eigentumstheorien von Platon bis Habermas. München: Verlag C. H. Beck, 2005, S. 31.

7 Rotkale, L. Platons. No: Nacionālā enciklopēdija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/38225-Platons> [skatīts 30.10.2025.].

“[...] tad vispirms nevienam nevar būt nekāds privātīpašums, izņemot pilnīgi nepieciešamus gadījumus, nevienam nevar būt arī tāda māja vai klēts, kurā nevarētu ieiēt katrs, kas to vēlētos. Pārtikai jābūt tik daudz, cik vajadzīgs saprātīgam un drosmīgam karavīram, kuram pārējie pilsoņi noteikuši tādu gada atalgojumu par sargāšanu, ka nekas pāri nepaliek un nekā arī nepietrūkst. Ēd viņi pie kopēja galda kā karagājiena laikā un dzīvo kopīgi. [...] Kad viņi iegūs savu personīgo zemi, savas mājas un naudu, viņi vairs nebūs sargi, bet namu īpašnieki un saimnieki, viņi kļūs par pārējo pilsoņu kungiem un ienaidniekiem, vairs nebūs viņu sabiedrotie. [...] Šādu iemeslu dēļ norunāsim, kādām jābūt sargu mītnēm un visai viņu iekārtai, un noteiksim to ar likumu.”⁸

Turklāt sargu pienākums būtu arī uzmanīt, lai valstī neizveidotos bagātība un nabadzība, jo to dēļ sliktāki kļūtu gan paši amatnieki, gan arī viņu ražojumi. Bagāts amatnieks vairs nerūpētos par savu amatu, taču nabadzīgs amatnieks vairs nevarētu izgatavot pietiekami labas preces un nespētu vairs tik labi apmācīt amatā savus mācekļus.

“Bagātība rada greznumu, slinkumu un apvērsumu; nabadzība – zemiskumu un ļaunprātību apvērsumos.”⁹

Tāpat atbilstoši Platona filozofijai pieļaujamā un pareizā īpašuma forma – privātīpašums vai sabiedriskais īpašums (īpašuma kopība) – ir nosakāma atkarībā no konkrētās personu grupas sociālās funkcijas un atbilstoši taisnīguma principam “katram savu”. Īpašuma tiesības tiek aplūkotas funkcionāli, nevis saistībā ar to izcelšanos. Platons īpašumam nepiedēvē pirmsvalstisku dabisko tiesību statusu. Tāpēc arī tiesības uz privātīpašumu nepienākas visiem uz vienlīdzīgiem pamatiem, bet par to piešķiršanas nepieciešamību lemj valsts, kas ar likumiem arī nosaka īpašuma tiesību saturu.

Turpretim Aristotelis (384–322 g. p. Kr.) īpašumu ir atzinis par cilvēka, ģimenes un mājsaimniecības labklājības pamatu. Darbā “Valstslietas” viņš raksta:

“Īpašums ir daļa no mājsaimniecības, un tādēļ īpašuma iegūšanas māksla ir daļa no mājsaimniecības pārvaldīšanas mākslas; jo neviens cilvēks nevar dzīvot labi vai vispār dzīvot, ja viņam nav nodrošinātas nepieciešamās lietas.”¹⁰

⁸ Platons. Valsts. 2., labotais un papildinātais izdevums. Rīga: apgāds “Zvaigzne ABC”, [b. g.], 89., 90. lpp. (Trešā grāmata, XXII).

⁹ Platons. Valsts. 2., labotais un papildinātais izdevums. Rīga: apgāds “Zvaigzne ABC”, [b. g.], 92., 93. lpp. (Ceturrtā grāmata, II).

¹⁰ Aristotle. Politics. Translated by Benjamin Jowett. With Introduction, Analysis and Index by H. W. C. Davis. Oxford: Clarendon Press, 1920, p. 31 (Book I, c. 4). Pieejams: <https://archive.org/details/aristotlespolit00aris/page/n3/mode/2up> [skatīts 30.10.2025.].

Tātad īpašums ir neaizstājams māj-saimniecības pamats (substrāts). Taču saimniekošana, kura vērsta uz bagātības uzkrāšanu pašas bagātības dēļ un ir kļuvusi iespējama līdz ar naudas izgudrošanu, ir nedabiska un nevajadzīga.¹¹ Tādējādi Aristotelis uzsver nepieciešamību nošķirt īpašumu no bagātības. Bagātībai ir cits mērķis – tā vairs neaprobežojas ar eksistences līdzekļu sagādi, tās pavairošana nav iedomājama bez ietekmes uz valsts politiku un ekonomiku, tāpēc kopējo interešu vārdā nepieciešams to ierobežot.¹²

Aristotelis asi kritizē Platona ideālās valsts teoriju, kurā vairs nav vietas privātīpašumam un ģimenei. Īpašuma atcelšana radīs, nevis novērsīs nesaskaņas, savukārt sievu un bērnu kopība iznīcinās dabisko pieķeršanos. Ieguvumi, ko Platons sagaida no sabiedriskā īpašuma, daudz labāk ir sasniedzami ar privātīpašuma pareizu lietošanu. Privātīpašums dara cilvēkus laimīgākus un ļauj viņiem izkopt tikumus, piemēram, devību.¹³

Aristotelis par īpašuma saprātīgu un tikumisku lietošanu rakstījis “Nikomaha ētikas” IV grāmatā. Devību viņš definē kā tikumu, kas iemieso vidusceļu un samērību attieksmē pret bagātību, ar bagātību saprotot visu, ko var kā vērtību mērīt ar naudu. Nesamērīga un līdz ar to arī nesaprātīga attieksme pret naudas lietām izpaužas divās galējībās: izšķērdībā (pārmērība) un skopulībā (nepietiekamība). Skopumu piedēvē tiem, kuri vairāk nekā vajag rūpējas par naudu, savukārt izšķērdīgie mantu izputina, tērējot līdzekļus savām izlaidībām. Devīgs ir cilvēks, kurš katru lietu izlieto pareizi un naudas lietās ir krietns, kurš bagātību tērē atbilstoši saviem līdzekļiem un vajadzīgam mērķim. Aristotelis paskaidro, ka lietošana nozīmē naudas tērēšanu un došanu, tāpēc arī devīgajam vairāk piemīt īpašība dot tiem, kuriem vajag, nevis tik daudz ņemt no pareizajām vietām vai neņemt no nepareizajām. Tikumībai vairāk ir raksturīga krietnu darbu darišana, nevis nekrietnu nedarišana. Devējam, nevis ņēmējam pienākas pateicība un cildinājums. Aristotelis atzīst:

*“Vieglāk ir neņemt nekā dot, grūtāk ir atdot savu nekā neņemt svešu.”*¹⁴

Tātad Aristoteļa filozofijā privātīpašuma nepieciešamība izriet no cilvēka sociālās dabas, un tā pastāvēšanu attaisno tās mērķis – labas dzīves jeb labklājības nodrošināšana. Līdz ar to īpašumam būtībā piemīt dabisko tiesību statuss. Atšķirībā no Platona

11 Aristotle. Politics. Translated by Benjamin Jowett. With Introduction, Analysis and Index by H. W. C. Davis. Oxford: Clarendon Press, 1920, p. 7. Pieejams: <https://archive.org/details/aristotlespolit00aris/page/n3/mode/2up> [skatīts 30.10.2025.].

12 Lazdiņš, J. Īpašums kā vērtība. Īpašuma denacionalizācija. Grām.: Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā: Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 355., 356. lpp.

13 Aristotle. Politics. Translated by Benjamin Jowett. With Introduction, Analysis and Index by H. W. C. Davis. Oxford: Clarendon Press, 1920, p. 9. Pieejams: <https://archive.org/details/aristotlespolit00aris/page/n3/mode/2up> [skatīts 30.10.2025.].

14 Aristotelis. Nikomaha ētika. Rīga: Zvaigzne, 1985, 80.–82. lpp. (IV grāmata, 1., 2. p.).

viņš neuzskata, ka pareiza rīcība ar īpašumu ir primāri panākama ar likumiem; tā vietā Aristotelis uzsver, ka atbildīga un tikumiska īpašuma lietošana izriet no paša cilvēka rakstura un tikumiem. Tikumiska audzināšana, mērenība un devīgums nodrošina, ka privātipašums kalpo kopējam labumam, nevis kļūst par konfliktu un nesaskaņu cēloni.

2. Īpašums un personas brīvība

Antīkās pasaules domātāji Platons un Aristotelis īpašumu analizēja primāri valsts iekārtas kontekstā, bet jauno laiku tiesību filozofi īpašuma jēdzienu arvien ciešāk sasaista ar personas brīvību un pašnoteikšanos.

Īpašuma tiesības veido telpu, kurā personiskā brīvība iegūst savu konkrēto izpausmi. Jau romiešu tiesībās īpašuma tiesību saturā ietilpa vispilnīgākās varas tiesības pār lietu – tiesības to lietot, gūt no tās labumu un rīkoties ar to pēc saviem ieskatiem.¹⁵ Tāpēc arī nepārsteidz, ka apgaismības laika tiesību filozofu darbos tiesības uz personas brīvību tiek skaidrotas īpašuma jēdziena ietvarā, runājot par īpašuma tiesībām uz savu personu (pašīpašumu).

Džons Loks (1632–1704) Otrajā traktātā par valdību rakstīja:

*“Lai gan zeme un visi zemākie radījumi pieder visiem cilvēkiem kopīgi, katram cilvēkam ir īpašumtiesības uz savu personu: uz to nav tiesību nevienam citam, izņemot pašu cilvēku. Mēs varam teikt, ka viņa ķermeņa un viņa roku darbs pieder viņam pašam.”*¹⁶

Varam pieņemt, ka Loks īpašuma (angļu valodā – *property*) jēdzienu izmanto, lai izceltu personiskās brīvības būtību, proti, privātās autonomijas nodrošināšanu.

Līdzīgā nozīmē īpašuma jēdzienu izmantoja Ādams Smits (1723–1790). Ievērojamākajā darbā “Pētījums par tautas bagātības dabu un tās iemesliem” viņš rakstīja:

*“Īpašums, kas katram cilvēkam pieder uz viņa paša darbu, ir visu citu īpašumu sākotnējais pamats, un tāpēc tas ir vissvētākais un neaizskaramākais. Nabaga cilvēka manta slēpjas viņa roku spēkā un veiklībā; un liegt viņam izmantot šo spēku un veiklību tādā veidā, kā viņš pats uzskata par piemērotu, ja tas nekaitē viņa tuvākajam, ir acīmredzams šīs vissvētākās īpašumtiesības pārkāpums. Tas ir uzbrukums gan strādnieka, gan to cilvēku likumīgajai brīvībai, kuri vēlētos viņu nodarbināt.”*¹⁷

¹⁵ Kalniņš, V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1972, 103., 104. lpp.

¹⁶ Locke, J. Two Treatises of Government. London: Printed for Whitmore and Fenn and C. Brown, 1821, pp. 209, 201. (Book II, Chapter V, §. 27). Pieejams: <https://archive.org/details/twotreatisesofg00lockuoft> [skatīts 30.10.2025.].

¹⁷ Smith, A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, vol. I. London: Printed for W. Strahan; and T. Cadell, in the Strand Oxford: Clarendon Press, 1776,

Saskaņā ar Smita rakstīto īpašuma aizskārums vienlaikus uzskatāms arī par brīvības ierobežojumu, jo cilvēka darbs tiek raksturots gan kā viņa personisks īpašums, gan kā rīcības brīvības izpausme ekonomiskajā jomā.

Arī vācu klasiskās filozofijas pārstāvis Johans Gotlībs Fihte (1762–1814) pievērsās īpašuma tiesību un personiskās brīvības savstarpējās saistības izskaidrošanai. Fihte uzsvēra, ka tiesību priekšmets ir cilvēku ārējās rīcības brīvības savstarpēja nodalīšana. No tā izriet, ka sākotnējo īpašumu nevar saprast vienkārši kā ekskluzīvu lietas valdījumu, bet gan tas atzīstams par izslēdzoša rakstura tiesību uz noteiktu brīvu rīcību. Pasavas Universitātes civiltiesību un tiesību filozofijas profesors Johans Brauns skaidro, ka Fihte tādējādi apgriež tradicionālo īpašuma jēdzienu: par primāro faktoru tiek uzskatīta nevis iegūtā lieta, bet gan iegūtā brīvība. Citiem vārdiem sakot, cik tālu sniedzas brīvība, tik tālu sniedzas arī tiesības pār lietu jeb īpašums, un nevis otrādi: brīvība pastāv tikai tiktāl, ciktāl pastāv objekts, kas ļauj tai īstenoties. Tādējādi brīvība un īpašums tiek vienādoti – brīvība nav vienkārši īpašuma sekas, tā pati ir īpašums šā vārda plašākajā nozīmē. Rezultātā jau pirmsvalstiskajā stāvoklī pastāvējušajā ikviena cilvēka brīvībā Fihte saskata īpašuma tiesību pamatojumu. Būt brīvam nozīmē būt savas rīcības kungam un tātad būt sevis paša īpašniekam (vācu valodā – *Eigentümer seiner selbst*).¹⁸

Apgaismības laikmeta politiskajā un tiesiskajā domā īpašuma tiesības bija vispāratzītas un ar likumu aizsargātas, savukārt personiskās brīvības koncepcija vēl tikai veidojās. Pastāvēja gan verdzības, gan arī dzimtbūšanas tiesiskais institūts. Brīvība pakāpeniski transformējās no faktiskas priekšrocības, ko varēja baudīt tikai daļa sabiedrības, par valsts atzītu cilvēka pamattiesību. Tādēļ īpašuma jēdziena lietojums bija veids, kā nostiprināt personiskās brīvības kā tiesības izpratni, piešķirot tai to pašu leģitimitāti, kāda jau piemita īpašuma tiesībām. Turklāt šāda terminoloģiska izvēle atspoguļo arī iekšējo līdzību starp abiem konceptiem: gan īpašuma, gan brīvības būtība ir personas autonoma un pilnīga kontrole pār noteiktu objektu – pirmajā gadījumā pār lietu, otrajā – pār sevi pašu.

Apgaismības dabisko tiesību idejas gāja roku rokā ar prasību pēc jaunām ekonomikas attiecībām. Ādama Smita ekonomiskā liberālisma teorija Krievijas impērijā kalpoja par teorētisko pamatu pārejai uz kapitālismu. Šā ekonomikas pārveides procesa noslēdzošais solis bija dzimtbūšanas atcelšana.¹⁹ Lai arī Baltijā zemnieku brīvlaišanas

p. 151 (Book I, Chapter 10). Pieejams: https://archive.org/details/inquiryintonatur01smit_0 [skatīts 30.10.2025.].

18 Braun, J. Freiheit, Gleichheit, Eigentum. Grundfragen des Rechts im Lichte der Philosophie J. G. Fichtes. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1991, S. 17–19.

19 Lazdiņš, J. Dzimtbūšanas atcelšana, pagasta sabiedrības organizācija un nacionāli valstiskas domāšanas pirmsākumi. Grām.: Latvieši un Latvija. II sējums. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 182.–183. lpp.

rezultātā iegūtais brīva pavalstnieka statuss netika sasaistīts ar agrāk lietojamās zemes atstāšanu īpašumā,²⁰ no tiesību filozofijas perspektīvas raugoties, varam secināt, ka zemnieki līdz ar personisko brīvību ieguva īpašumu uz savu personu jeb pašīpašumu. Turklāt, raugoties no Loka darba teorijas²¹ perspektīvas, tādējādi tika arī radīts pamats un leģitīms attaisnojums visam tam īpašumam, ko zemnieki vēlāk ieguva ar darbu. Šajā ziņā svarīgi piebilst, ka arī pirms dzimtbūšanas atcelšanas Loka īpašuma teorijas atspulgs redzams 1804. gada Vidzemes zemnieku likumā, kas atzina zemnieku īpašuma tiesības. Proti, likuma 43. paragrāfs noteica, ka visa kustamā manta, ko zemnieks ieguvis ar savu darbu, ir neatņemams viņa īpašums, ko viņš pēc patikas var pārdot, atdāvināt, ieķīlāt un atstāt mantojumā.²²

Šāda personas brīvības un īpašuma cieša sasaiste nav atsevišķa vai nejauša epizode tiesību ideju vēsturē, bet raksturo plašāku tendenci Eiropas tiesību vēsturē – individuālistiska privātīpašuma konceptu kā dominējošo paradigmu.

3. Īpašuma teorijas

Īpašuma jēdzienu var skaidrot, izmantojot divas metodoloģiski atšķirīgas pieejas: balstot to īpašuma izcelšanās veidā (ģenēzes pieeja) vai arī vērtējot īpašuma funkcionālo nozīmi (teleoloģiskā pieeja). Attiecīgi var runāt par vairākām īpašuma teorijām.

Senākās un izplatītākās īpašuma teorijas ir okupācijas teorija un specififikācijas jeb darba teorija. Tiesības piesavināties bezsaimnieka mantu izriet no idejas par cilvēka pārākumu un varu pār dabu. Dabas objekts tādējādi tiek pārveidots par ekonomisku un kultūras vērtību. Savukārt saskaņā ar specififikācijas jeb darba teoriju dabas objekts cilvēka varai pilnībā netiek pakļauts ar tā piesavināšanos, bet gan ar tā pārveidošanu un apstrādi. Līdz ar to tikai darba radītais labums uzskatāms par īpašuma tiesību pamatu.²³ Abas šīs teorijas pamato privātīpašuma tiesību iegūšanu un tādējādi atklāj Rietumu juridiskajā kultūrā izplatītu implicītu pieņēmumu, ka īpašums pirmām kārtām ir privāts jeb individuāls labums.

20 Lazdiņš, J. Dzimtbūšanas atcelšana, pagasta sabiedrības organizācija un nacionāli valstiskas domāšanas pirmsākumi. Grām.: Latvieši un Latvija. II sējums, 176. lpp.

21 Džona Loka darba teorija paredz, ka privātīpašuma sākotnējais avots un attaisnojums ir cilvēka darbs. Savienojot dabas veltes ar savu darbu (tās pārvietojot, apstrādājot vai kā citādi izmainot), cilvēks uz šo dabas objektu iegūst individuālas īpašuma tiesības (Ludwig, B. John Lockes Eigentumstheorie. Grām.: Was ist Eigentum? Philosophische Eigentumstheorien von Platon bis Habermas. München: Verlag C. H. Beck, 2005, S. 92).

22 Lazdiņš, J. Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.) (Baltijas latviešu zemnieku civiltiesiskais stāvoklis XIX gs. un zemes reforma). Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2000, 90. lpp.

23 Radbruch, G. Rechtsphilosophie. Herausgegeben von Ralf Dreier und Stanley L. Paulson. 2., überarbeitete Auflage. Heidelberg: C. F. Müller, 2003, § 18, S. 129.

Radbruhs izvirza divējādu kritiku pret okupācijas un darba teoriju kā privātīpašuma tiesību filozofisko pamatojumu. Viņaprāt, šīs teorijas ir piemērojamas tikai noteiktos vēsturiskos un ekonomiskajos apstākļos – laikā, kad preču ražošana notiek individuāla darba formā, izmantojot personīgos ražošanas līdzekļus, piemēram, amatnieka, zemnieka vai intelektuālā darba gadījumā. Taču līdz ar rūpnieciskās ražošanas attīstību, kur ražošanas process balstās uz darba dalīšanu un nomāta darbaspēka izmantošanu, darba process kļūst kolektīvs. Šādā situācijā darba teorija zaudē spēju pamatot individuālu īpašumu, jo darba rezultāts vairs nav viena cilvēka, bet kopīgas darbības auglis. Tādēļ Radbruhs secina, ka darba teorijas konsekventa piemērošana izraisa sociālistiskas sekas, proti, darbā tieši neiesaistītā īpašnieka tiesību atsavināšanu un strādnieku kolektīvā īpašuma nodibināšanu.²⁴

Papildus saturiskajam iebildumam Radbruhs norāda arī uz metodoloģiska rakstura problēmu. Okupācijas un darba teorija pamato privātīpašuma iegūšanu, taču nevērtē pašu privātīpašuma institūtu. Citiem vārdiem sakot, šīs teorijas sniedz atbildi uz jautājumu, kam jābūt privātīpašniekam, bet ne uz jautājumu, vai privātīpašumam vispār jāpastāv. Pēc Radbruha domām, atbildi uz pēdējo jautājumu iespējams rast, tikai izprotot tiesiskās kārtības galīgos mērķus (teleoloģisko pamatojumu). Tāpat kā tiesības kopumā, arī īpašuma tiesības var interpretēt kā tādas, kas kalpo vai nu indivīda, vai sabiedrības interesēm. Šajā kontekstā Radbruhs, atsaucoties uz Rūdolfu fon Jēringu (1818–1892), nošķir individuālistiskas un sociālas (sabiedriskas) īpašuma teorijas.²⁵

Īpašumu var aplūkot arī kā būtisku cilvēka pilnvērtīgas attīstības jeb personības pilnveides līdzekli. Šāds redzējums atklājas īpašuma personības teorijā (angļu valodā – *personhood theory*, vācu valodā – *Persönlichkeitstheorie*). Radbruhs skaidro, ka šī teorija īpašumu neaplūko kā cilvēka varu pār lietu, bet gan kā cilvēka attiecības ar lietu. Tādējādi cieņa tiek piedēvēta ne tikai cilvēkam, bet arī lietai. Proti, cilvēkam rodas zināms pienākums lietu kopt, par to rūpēties un izmantot atbilstoši tās veidam un vērtībai.²⁶ Šāds redzējums sevišķi skaidrs kļūst tad, ja domājam par cilvēka attiecībām ar viņa mājdzīvnieku. Šo pieeju precīzi atspoguļo vārds “lolojumdzīvnieks”, kā arī tā visumā izpaužas dzīvnieku labturības un aizsardzības prasībās.

Personības teorijai raksturīgu īpašuma skaidrojumu sniedzis arī civiltiesību profesors Vasilijs Sinaiskis (1876–1949). Viņš rakstīja, ka īpašums ietver sevī divus elementus: lietas vai mantas atšķirību un personisko elementu iespiešanos šajā atšķirtajā lietā. Līdz ar to īpašums ir savdabīga “*mantas individualitāte*” vai “*personība, [kas] izteikta*

²⁴ Radbruch, G. Rechtsphilosophie. Herausgegeben von Ralf Dreier und Stanley L. Paulson. 2., überarbeitete Auflage. Heidelberg: C. F. Müller, 2003, § 18, S. 129.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid., S. 130., 131.

(*reducēta*) *mantas substrātā*”.²⁷ Īpašuma jēga un būtība pastāv tajā, ka cilvēks savu personību iemieso mantā, lai kā mantas subjekts nošķirtos no visiem pārējiem, bet pati manta jeb īpašuma tiesības kļūst par personības turpinājumu. Pats profesors gan atzīst, ka XX gadsimta dinamiskā civiltiesiskā apgrozība šādu izpratni padara par grūti saprotamu, taču uzsver, ka tajā tomēr nav nekā mistiska. Šādu skatījumu viņš paskaidro ar piemēru par vectēva īpašumu, kas vienlaikus ir savdabīgas dēla personiskās tiesības – tā nav vienkārši manta, bet gan vectēva un visas cilts personība. Tāpat arī dāvināta lieta tiek sasaistīta ar tās dāvinātāja personību un nolūkiem.²⁸

Zīmīgi, ka šāds īpašuma būtības skaidrojums jaunu aktualitāti un dimensiju iegūst mūsdienu digitālajā pasaulē. Piemēram, pēcnāves privātuma kontekstā nākas risināt jautājumu par sociālā tīkla lietotāja profila juridisko kvalifikāciju. To var atzīt par mantu, kas attiecīgi būtu arī mantojama, vai arī par sava veida personas turpinājumu – personas datiem. Šādā gadījumā būtu piemērojamas privātuma aizsardzības prasības, tādējādi ierobežojot mantinieku iespējas piekļūt mirušā sociālā tīkla profilam.²⁹ Līdz ar to var secināt, ka, īpašumam pakāpeniski zaudējot izteikti individuālo raksturu un saikni ar īpašnieka personību, tā būtiskā sastāvdaļa – nošķirums no citiem jeb privātums – tiek meklēta citos tiesību institūtos un pamattiesībās, piemēram, tiesībās uz privātās dzīves neaizskaramību.

4. Īpašuma izpratnes attīstības virziens Eiropas tiesiskajā domā

Kā jau minēts iepriekš, Eiropas juridiskajā domā un tiesībās kopumā dominē īpašuma koncepta individuālistiskā forma jeb privātīpašuma ideja. Par to liecina gan romiešu tiesībās formulētais un vēlāk Eiropas valstu tiesībās recipētais privātīpašuma institūts, gan arī dabisko tiesību skolas vadošā loma Eiropas tiesību izpratnē. Turklāt pat dabisko tiesību skolai formālā opozīcijā esošā vēsturiskā tiesību skola XVIII–XIX gadsimtā nenoliedza privātīpašuma tiesības un arī nerisināja īpašuma tiesību saturā ietvert vairāk sabiedrisku elementu. Gluži pretēji – drīzāk varam runāt par to, ka, pateicoties vēsturiskajai tiesību skolai, dabiskās tiesības tika pozitīvizētas un to principi sakārtoti noteiktā

27 *Sinaiskis*, V. Īpašuma tiesību robežas un ierobežojumi sakarā ar īpašuma tiesību jēdzienu. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, Nr. 3/4, 1931, 83. lpp.

28 *Ibid.*, 82., 83. lpp.

29 Šāds jautājums ir risināts Vācijas Federālās Augstākās tiesas (BGH) 2018. gada 12. jūlija spriedumā lietā Nr. III ZR 183/17. Pieejams: <http://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&nr=86602&pos=0&anz=1> [skatīts 20.11.2025.].

Tiesa nosprieda, ka sociālā tīkla konta īpašnieka nāves gadījumā lietošanas līgums saskaņā ar Vācijas Civillikuma normām pāriet viņa mantiniekiem. Ne mirušā personiskās tiesības, ne telekomunikāciju konfidencialitāte, ne arī datu aizsardzības prasības nav šķērslis mantot piekļuvi lietotāja kontam un tajā esošajai sarakstei.

sistēmā. Saturiskā ziņā šī tiesību izpratne uzskatāma par liberālu – ekonomiskā brīvība tiek balstīta uz absolūtu privātpašuma neaizskaramības ideju. Profesors Jānis Lazdiņš šādu pieeju vērtē kritiski – kā laika garam neatbilstošu, jo šīs doktrīnas pārstāvji nepamanīja nepieciešamību saimnieciskos jautājumus risināt uz līdztiesības pamatiem un ārpus redzesloka atstāja XIX gadsimta jaunās privāttiesību nozares, piemēram, darba tiesības un sabiedrību tiesības.³⁰

Konceptuālu un vienlaikus arī radikālu opozīciju individuālistiskajai dabisko tiesību skolas īpašuma izpratnei, t. i., privātpašuma institūtam, XIX gadsimtā veidoja marksisms. Lai arī jau agrāk privātpašuma konceptu kritizēja sociālo utopiju autori, piemēram, Tomass Mors un Tomazo Kampanella, tieši marksisma mācība kļuva par sociālistisko tiesību ideoloģisko pamatu un tādējādi vismaz daļēji tika īstenota praksē. Marksisma iebildumi individuālistiskajam īpašuma traktējumam rezultātā radīja atziņu par nepieciešamību privātpašuma institūtu kā tādu atcelt un tā vietā ieviest ražošanas līdzekļu sabiedrisku (sociālistisku) īpašumu. Taču bija arī citas teorijas, kas piedāvāja mazināt īpašuma tiesību izteikti individuālistisko dabu, īpašuma tiesību saturā ietvert sabiedriskus elementus. Pie šādām mērenākām teorijām pieskaitāmi revizionistu (sociāldemokrātu) uzskati (piemēram, Karla Kautska un Eduarda Bernšteina), solidarisma teorija (Leons Digi) un citi tiesību zinātnieki, kas akcentējuši īpašuma sociālās funkcijas nozīmi (piemēram, Rūdolfs Jērings un Gustavs Radbruhs).

Jērings darbā “Mērķis tiesībās”, iebilstot pret pārmērīgi individuālistisku privātpašuma traktējumu, attīstīja redzējumu par privāttiesību sabiedrisko raksturu. Lai arī privāttiesības pirmām kārtām attiecināmas uz indivīdu, tās vienlaikus darbojas sabiedrības ietvarā un pielāgojas tās prasībām. Nav tādu tiesību, kas izslēgtu iespēju tās ierobežot sabiedrības interesēs, rakstīja Jērings. Tāpat nav nekā, kas piederētu vienīgi un tikai indivīdam – visur viņam līdzās ir sabiedrība un likums. Tiesības ir indivīda un sabiedrības partnerība, kurā sabiedrība laika gaitā kļūst arvien prasīgāka.³¹

Jērings skaidroja, ka īpašuma ideja neparedz absolūtu īpašnieka rīcības brīvību, jo tā pati par sevi nevar ietvert neko tādu, kas ir pretrunā sabiedrības idejai. Piemēram, zeme nepastāv tikai indivīda dēļ, bet arī sabiedrības labā, kas ir ieinteresēta, lai tā tiktu izmantota saprātīgi. Dabisko tiesību doktrīna bija nostiprinājusi uzskatu par īpašnieka neierobežotu varu pār īpašumu un pieņēmumu, ka šīs varas ierobežošana nonāk pretrunā ar pašu īpašuma ideju. Jērings šādu izpratni kritizēja, norādot, ka īpašuma neaizskaramības princips šādā veidā nozīmētu sabiedrības interešu pakļaušanu individuāla īpašnieka patvaļai. Viņš uzsvēra, ka sabiedrības intereses ir arī indivīda intereses un ka

30 Lazdiņš, J. Vēsturiskā tiesību skola un Latvija. Latvijas Universitātes raksti. Juridiskā zinātne, 703. sējums, 2006, 25., 26. lpp.

31 Iering, R. Tsel' v prave [Mērķis tiesībās]. Pervyi tom. Sankt-Peterburg: Izdanie N. V. Murav'eva, 1881, pp. 385–387.

īpašuma tiesību ierobežojumi kalpo ne tikai sabiedrības, bet arī paša indivīda labumam. Līdz ar to tiesību uzdevums ir nodrošināt indivīda un sabiedrības interešu saskaņošanu.³²

Līdzīgi vācu vēsturiskās tiesības skolas ģermānistu novirziena redzamākais pārstāvis Oto fon Gērke (1841–1921) absolūto īpašuma tiesību jēdzienu uzskatīja par sabiedrībai bīstamu fikciju, kas rada neierobežotības izjūtu. Katras tiesības ietver sevī arī pienākumu, un tām ir morālas robežas, līdz ar to nepieciešams morālos īpašuma pienākumus pārvērst par likumiskiem (piemēram, aizliedzot ļaunprātīgu īpašuma izmantošanu).³³ Līdzīgi arī franču tiesību filozofs un sociologs Leons Digī (1859–1928) uzskatīja, ka īpašums aplūkojams nevis kā tiesības, bet gan kā sociāla funkcija.³⁴ Arī Radbruhs atzina, ka laika gaitā individuālistiskās īpašuma teorijas, kas bija balstītas uz atziņu, ka individuālais egoisms atrodas mūžīgā līdzsvarā ar vispārējo labumu, pakāpeniski zaudējušas savu izteikti individuālo raksturu. Sociālās teorijas, kas atzīst, ka šāda mūžīga harmonija ir ilūzija un īpašuma sociālā funkcija nav nošķirama no individuālās, kļūst ietekmīgākas. Līdz ar to tiesības uz privātīpašumu kļūst nosacītas un ierobežotas, tās vairs nav “*svētas un neaizskaramas*”.³⁵

5. Pamattiesības uz īpašumu – tiesību filozofijas polemikas spogulis

Īpašuma filozofiskās teorijas ir ietekmējušas arī pozitīvās tiesības. Īpašuma koncepta mainība un attīstības tendences atklājas dažādos laikos un valstīs pieņemtajās īpašuma tiesību regulējošajās konstitucionālajās normās. Tādēļ autore turpmāk analizēs daļu no Latvijas tiesību vēsturē pastāvējušajām un apspriestajām īpašuma tiesību konstitucionālajām garantijām.

Latvijas konstitucionālo tiesību vēsture sākās ar 1617. gada 18. marta Valdības formulu Kurzemes un Zemgales hercogistē – pirmo tagadējās Latvijas teritorijā spēkā esošo satversmi.³⁶ Īpašuma neaizskaramība tika nostiprināta Valdības formulas 12. paragrāfā:

³² Iering, R. Tsel' v prave [Mērķis tiesībās]. Pervyi tom. Sankt-Peterburg: Izdanie N. V. Murav'eva, 1881, pp. 380–381.

³³ Grigore-Bāra, E. Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedrīkām vajadzībām pret atlīdzību Latvijā. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2013, 57. lpp.

³⁴ Mirow, M. C. The Social-Obligation Norm of Property: Duguit, Hayem, and Others. Florida International University Legal Studies Research Paper Series, November, No. 10–60, 2010, p. 191. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=1662226> [skatīts 30.10.2025.].

³⁵ Radbruch, G. Rechtsphilosophie. Herausgegeben von Ralf Dreier und Stanley L. Paulson. 2., überarbeitete Auflage. Heidelberg: C. F. Müller, 2003, § 18, S. 134–135.

³⁶ Lazdiņš, J. Konstitucionalisma pirmsākumi un nerealizētie valstiskumi Latvijā. Jurista Vārds, 11.06.2013., Nr. 23(774). Pieejams: <https://juristavards-lv.datubazes.lanet>.

“Nevienam no muižniekiem vai pilsētniekiem nevar tikt atņemts tā īpašums bez likumīgas izmeklēšanas un tiesas.”³⁷

Jāatzīst gan, ka normā paredzēta tikai divu kārtu – muižnieku un pilsētnieku – īpašuma neaizskaramība. Dzimtbūšanas attiecībās esošie zemnieki netika uzskatīti par pilntiesīgiem tiesību subjektiem, un līdz ar to viņu īpašuma tiesību saturs bija atkarīgs no attiecīgā muižnieka tiesiskās apziņas un īpašuma izpratnes.³⁸ Šāds tiesiskais noteikums liecina par viena īpašuma koncepta elementa akcentēšanu un tiesisku nostiprināšanu, proti, īpašuma aizsardzību no nepamatotas valsts iejaukšanās. Tādējādi tiek aizsargāta īpašnieka vara pār viņa mantu un viņa rīcības brīvība attiecībā uz viņam piederošām lietām. Lai arī šī norma vismaz netieši atspoguļo priekšstatu, ka īpašums pastāv kā sociāli atzīta realitāte, kuru atsavināt valsts drīkst tikai noteiktā procedūrā, pārsteidzīgi būtu secināt, ka valsts iejaukšanās īpašuma tiesībās būtu vispār izslēgta.

Šī īpašuma tiesību procesuālā garantija vēlāk tiek ietverta un konceptuāli paplašināta Krievijas impērijas 1906. gada 23. aprīļa Valsts Pamatlikumos. To 35. pants noteica:

“Īpašums ir neaizskarams. Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana, ja tā nepieciešama valsts vai sabiedriskam labumam, pieļaujama tikai pret taisnīgu un atbilstošu atlīdzību.”³⁹

Šajā noteikumā īpašuma tiesību aizsardzība vairs nav aprobežota ar atsevišķu kārtu īpašuma tiesību garantēšanu, bet gan veidota kā vispārējs princips. Lai arī īpašuma neaizskaramības ideja pati par sevi primāri ir vērsta uz individuālu vērtību un mērķu aizsardzību, tās papildināšana ar īpašuma piespiedu atsavināšanas priekšnoteikumiem – vispārējais labums kā īpašuma atsavināšanas leģitīmais mērķis un taisnīgas atlīdzināšanas pienākums – atklāj sabiedrisko elementu pakāpenisku integrēšanu citādi pārsvarā liberālajā īpašuma tiesību saturā.

Tātad XX gadsimta sākumā īpašuma tiesību konstitucionālā aizsardzība paredzēja īpašuma jēdziena individuālistisko elementu līdzsvarošanu ar sabiedrisko vajadzību

lv/zurnals/257350-konstitucionalisma-pirmsakumi-un-nerealizetie-valstiskumi-latvija/ [skatīts 30.10.2025.].

37 Valdības Formula Kurzemes un Zemgales hercogistē. Grām.: Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. Poļu un zviedru laika tiesību avoti (1561–1795). *Blūzma*, V. (red.). Rīga: Juridiskā koledža, 2006, 212. lpp.

38 *Lazdiņš, J.* Valdības Formulas (*Formula Regiminis*) (1617) komentārs. Grām.: Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. Poļu un zviedru laika tiesību avoti (1561–1795). *Blūzma*, V. (red.). Rīga: Juridiskā koledža, 2006, 209. lpp.

39 Vysochaishie utverzhdennye Osnovnye Gosudarstvennye Zakony. [Visaugstākā apstiprinātie Valsts Pamatlikumi]. Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy imperii, vol. XXVI, No. 27805. Pieejams: https://nlr.ru/e-res/law_r/coll.php?part=1848 [skatīts 20.11.2025.].

nodrošināšanu. Latvijas valsts šo attīstības līniju savā ziņā turpināja. Latvijas Republikā sākotnēji konstitucionāla līmeņa īpašuma tiesību garantijas izpalika, jo Satversmes II daļa, kas būtu nostiprinājusi privātīpašuma tiesisko aizsardzību, tā arī netika pieņemta. Tomēr iecerētais un Satversmes sapulcē apspriestais īpašuma tiesību formulējums atklāj īpašuma izpratnes dinamisko dabu.

Īpašuma tiesības tika ietvertas Satversmes II daļas projekta 101. pantā:

“Valsts aizsargā privātu īpašumu. Privāta īpašuma ekspropriācija notiek tikai valsts vajadzībām likumā noteiktā kārtībā un gadījumos pret atlīdzību.”⁴⁰

Jāpiebilst, ka šīs tiesību normas gadījumā Vācijas 1919. gada 11. augusta tā sauktās Veimāras konstitūcijas ietekme ir bijusi salīdzinoši mazāka. Līdzība pastāvēja tajā aspektā, ka Satversmes sapulce, tāpat kā Vācijas likumdevējs, bija iecerējusi sašaurināt privātīpašuma konstitucionālo aizsardzību, atsakoties no privātīpašuma neaizskaramības idejas, tā vietā liekot formulējumu par privātīpašuma aizsardzību jeb garantēšanu.⁴¹ Taču pat vairāk par īpašuma jēdziena izpratni atklāj no Vācijas 1919. gada konstitūcijas nepārņemtie īpašuma tiesību konstitucionālās garantijas elementi, to vidū tiesību filozofijā ilgstoši un plaši apspriestā privātīpašuma sociālā funkcija. Vācijas konstitūcijas 153. panta trešā daļa noteica:

“Īpašums uzliek pienākumus. Tā izmantošanai vienlaikus jākalpo arī vispārējam labumam.”⁴²

Lai arī Satversmes sapulces debatēs sociāldemokrāti īpašuma tiesības devēja vienkārši par “saimnieciskām tiesībām” un izteica šaubas par nepieciešamību šādu “civilatīcību vienu parādību” deklarēt konstitūcijā,⁴³ pašā likumprojekta tekstā šāda īpašuma jēdziena pārvirzīšana sabiedrisko īpašuma teoriju virzienā ir visai neliela.

40 Latvijas Republikas Satversmes 2. daļa “Pamatnoteikumi par pilsoņu tiesībām un pienākumiem”. Grām.: Šilde, Ā. Latvijas vēsture (1914–1940). Valsts tapšana un suverēnā valsts. Stokholma: Daugava, 1976, 703. lpp.

41 Grigore-Bāra, E. Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību Latvijā. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2013, 130., 131. lpp.

42 Eigentum verpflichtet. Sein Gebrauch soll zugleich Dienst sein für das Gemeine Beste. Der Verfassung des Deutschen Reichs. Vom 11. August 1919. *Reichsgesetzblatt*, Jahrgang 1919, Nr. 152. Pieejams: <https://opiniojuris.de/sites/default/files/Reichs-Gesetzblatt,%201919,%20Nr.%20152,%20S.%201383-1418.pdf> [skatīts 07.11.2025.].

43 Grigore-Bāra, E. Nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību Latvijā. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2013, 129., 130. lpp.

Satversmes II daļas projekts iezīmēja īpašuma tiesību izpratnes attīstības tendenci, taču, neklūstot par spēkā esošu konstitūcijas daļu, pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas īpašuma konstitucionālās garantijas tvērums un saturs bija jāformulē no jauna. Tas savukārt neizbēgami nozīmēja arī attieksmes paušanu pret PSRS okupācijas laikā pastāvējušo sociālistisko īpašuma izpratni.

Vēl pirms Latvijas Republikas Satversmes VIII nodaļas pieņemšanas īpašuma tiesību konstitucionālā garantija tika noteikta ar 1991. gada 10. decembra konstitucionālo likumu "Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi".⁴⁴ Īpašuma tiesību garantija bija ietverta pat divos pantos. Likuma 3. pants uzlika valstij vispārīgu pienākumu "aizsargāt cilvēku, viņa dzīvību, brīvību, drošību, cieņu, tiesības un īpašumu". Savukārt 21. pantā jau bija tieši noteikts:

"Valsts atzīst un aizsargā īpašumu un tā mantošanas tiesības. Personai var piedēvēt jebkurš īpašums, izņemot īpašumu, uz kuru attiecas 9. pantā noteiktie ierobežojumi.⁴⁵ Piespiedu kārtā īpašumu var atsavināt vienīgi likumā noteiktajā kārtībā ar tiesas nolēmumu. Ja īpašumu atsavina sabiedrisku projektu īstenošanai, īpašniekam pienākas atbilstoša kompensācija."

Tādējādi ilgstošā sociālistisko tiesību praktizēšana atjaunotās Latvijas Republikas likumdevējam lika īpaši uzsvērt vairākus pirmsokupācijas laika primāri individuālistiski orientētā īpašuma tiesību izpratnes elementus.

Vispirms jau minams tas apstākļis, ka līdzās valsts vispārīgam pienākumam aizsargāt cilvēka pamattiesības īpašums tiek nosaukts tieši kā viens no aizsargājamiem labumiem. Salīdzinājumam redzam, ka 1998. gadā pieņemtajā un pašlaik spēkā esošajā Latvijas Republikas Satversmes 89. pantā īpašums vairs nav tieši pieminēts, tā vietā atzīstot un aizsargājot cilvēka pamattiesības vispār.

Par skaidru pretstatu sociālistiskajai īpašuma izpratnei uzskatāma likumdevēja izvēle īpašuma tiesību institucionālajā garantijā tieši iekļaut arī mantošanas tiesības, kas demokrātiskās un tiesiskās valstīs tradicionāli ir bijušas pašsaprotams īpašuma satura elements. Jau Kārlis Markss un Frīdrihs Engels Komunistiskās partijas manifestā kā vienu no sociālistiskās revolūcijas ietvaros veicamajiem pasākumiem bija nosaukuši mantošanas tiesību atcelšanu.⁴⁶ Tāpēc arī sociālistiskās tiesības ne vien paredzēja

⁴⁴ Konstitucionālais likums "Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi" (10.12.1991.). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/72346-konstitucionalais-likums-cilveka-un-pilsona-tiesibas-un-pienakumi> [skatīts 19.11.2025.].

⁴⁵ Minētie īpašuma tiesību iegūšanas ierobežojumi attiecās uz zemi un citiem dabas resursiem, kurus nodot īpašumā vai pārdot varēja tikai Latvijas Republikas pilsoņiem.

⁴⁶ *Markss K., Engels F. Komunistiskās partijas manifesti.* Rīga: Zvaigzne ABC, 2008, 26. lpp.

“kapitālistiskā” privātīpašuma aizstāšanu ar sociālistisko īpašumu, indivīdiem saglabājot tikai personisku īpašumu uz ierobežotu objektu loku, bet arī būtiski sašaurināja likumisko mantinieku loku.

Tāpat skaidru pretnostatīšanos okupācijas laika īpašuma tiesību izpratnei veido noteikums, ka personai var piederēt jebkurš īpašums, tādējādi tieši atrunājot īpašuma tiesību objektu loka konceptuālu neierobežošanu. Ar to nepārprotami tiek noliegts padomju tiesībās pastāvējušais dalījums sociālistiskajā un personiskajā īpašumā.

Šeit aplūkotās īpašuma tiesību konstitucionālās garantijas apliecina īpašuma koncepta dinamisko attīstību, kurā atklājas dažādu tiesībfilozofisko uzskatu mijiedarbība un individuālo un sabiedrisko elementu līdzsvara meklējumi. Nobeigumā jāatzīst, ka šis ieskats neaptver visu īpašuma tiesību konstitucionālo garantiju spektru. Atsevišķs un detalizētāks pētījums vēl būtu veicams par īpašuma izpratni sociālistiskajās tiesībās, kas iezīmē krasu un radikālu pavērsienu citādi salīdzinoši pakāpeniskajā īpašuma koncepta attīstībā, kas pamatā balstījās uz individuālistisku īpašuma redzējumu. Tāpat arī pašlaik spēkā esošā tiesiskā regulējuma analīze atklātu arvien jaunas īpašuma koncepta attīstības šķautnes un parādītu vērtību un interešu samērošanas modernās tendences.

KOPSAVILKUMS

Īpašums ir apriora tiesību kategorija un līdz ar to juridiskās domāšanas neatņemama sastāvdaļa. Tāpēc neviena tiesiskā iekārta nevar pastāvēt bez īpašuma tiesībām, jo ikvienā sabiedrībā, kas atrodas ierobežotu resursu pasaulē, nepieciešams noteikt, kāda ir pareizā rīcība ar mantu un kurš ir noteicējs pār lietām.

Jau kopš antīkās filozofijas Eiropā īpašuma tiesību filozofiskajā diskursā iezīmējās divi alternatīvi un savstarpēji konkurējoši virzieni – individuālistiskais īpašuma traktējums jeb privātīpašuma ideja un sabiedriskais īpašuma traktējums, kas iestājas par kolektīvu īpašumu. Tomēr šie redzējumi nav savstarpēji izslēdzoši, tāpēc kā tiesību filozofijā, tā arī tiesību praksē allaž meklēts pareizais īpašuma individuālistisko un sabiedrisko elementu samērs.

Īpašuma jēdziena un tā mērķu divējāda skaidrojums atklājas jau Platona un Aristoteļa darbos. Platona ideālajā valstī par dominējošo īpašuma formu tiek atzīts kopējais (kolektīvais) īpašums, tikai daļai no sabiedrības (zemnieku un amatnieku kārtai) tās sociālās funkcijas dēļ pieļaujot privātīpašuma pastāvēšanu. Turpretim Aristotelis par ikviena cilvēka labas dzīves neatņemamu sastāvdaļu atzīst tieši privātīpašumu. Tajā pašā laikā abi domātāji ir uzsvēruši nepieciešamību nepieļaut mantas izmantošanas galējības, proti, nabadzību un bagātību. Papildus tam Aristotelis norāda, ka privātīpašums ir jāizmanto tikumiski, tādējādi tā individuālistiskais raksturs tiktu apvienots ar sociāliem mērķiem un ļautu virzīties uz vispārējā labuma sasniegšanu.

Apgaismības laika domātāji (Dž. Loks, Ā. Smits un J. G. Fihte) tiesības uz personas brīvību skaidroja īpašuma jēdziena ietvarā, proti, apgalvoja, ka ikvienam cilvēkam

vispirms ir atzīstamas īpašuma tiesības uz savu personu (pašīpašums). Īpašuma koncepts tika izmantots, lai nostiprinātu personiskās brīvības kā tiesības, nevis tikai fakta, izpratni un piešķirtu tai tādu pašu leģitimitāti, kāda jau piemita īpašuma tiesībām. Šī pieeja atklāj iekšējo līdzību starp abiem konceptiem: gan īpašuma, gan brīvības būtība ir personas autonoma un pilnīga kontrole pār noteiktu objektu – pirmajā gadījumā pār lietu, otrajā – pār sevi pašu. Izmantojot šādu plašu īpašuma jēdziena interpretāciju, var secināt, ka vismaz tiesību filozofijas perspektīvā līdz ar dzimtbūšanas atcelšanu Baltijā zemniekiem tomēr tika atzītas zināmas (sākotnējā) īpašuma tiesības, proti, īpašuma tiesības uz savu personu.

Īpašuma tiesību izpratne var tikt aplūkota arī caur īpašuma teorijām, kas ir šaurāks un tematisks skatījums salīdzinājumā ar dažādu tiesību skolu (doktrīnu) ietvaros iztīrīto īpašuma konceptu. Piemēram, vairākas īpašuma teorijas, kas pamatā ir vērstas uz individuālistisku mērķu un vērtību prioritizēšanu, būtu pieskaitāmas dabisko tiesību skolai. Īpašuma teorijas var iedalīt atkarībā no metodoloģiskās pieejas īpašuma tiesību pamatošanai – var izšķirt uz īpašuma izcelšanās veidu balstītas teorijas (ģenēzes pieeja) un uz īpašuma funkciju balstītas teorijas (teleoloģiskā pieeja). Pirmajā gadījumā jārunā par okupācijas un specifikācijas jeb darba teoriju. Savukārt otrai pieejai piederīgās teorijas tālāk var iedalīt individuālistiskajās un sociālajās (sabiedriskajās) īpašuma teorijās.

Individuālistiski orientēto īpašuma teoriju vidū izceļama personības teorija, kuras gaismā skaidrākas un saprotamākas kļūst mūsdienu īpašuma tiesību attīstības tendences. Kā skaidrojis profesors Sinaiskis, īpašuma jēga un būtība pastāv tajā, ka cilvēks savu personību iemieso mantā, bet pati manta jeb īpašuma tiesības kļūst par personības turpinājumu. XX gadsimtā, arvien vairāk izvēršot privātīpašuma sociālo funkciju un nozīmi, kā arī būtiski pieaugot civiltiesiskās apgrozības intensitātei un cilvēku atsvešinātībai no lietām, cilvēkiem savu privātumu nākas īstenot un aizsargāt caur citām pamattiesībām, piemēram, privātās dzīves neaizskaramību. Citiem vārdiem sakot, jo mazāk privāts un ar personību saistīts kļūst īpašums, jo lielāku nozīmi iegūst citu personības tiesību un brīvību aizsardzība.

Tiesību filozofijā attīstītās diskusijas par īpašuma nozīmi, mērķi un saturu atspoguļojas arī pozitīvajās tiesībās. Īpašuma izpratnes dinamisko dabu un attīstības tendences var atklāt, analizējot konstitucionālajos tiesību aktos ietvertās īpašuma tiesību garantijas.

Pētot Latvijas konstitucionālo tiesību vēsturi no XVII gadsimta līdz Latvijas Republikas valstiskās neatkarības atjaunošanai, konstatējama tiesību uz īpašuma (īpašuma konstitucionālās garantijas) satura mainība. No atsevišķām kārtām atzītas un procesuāli aizsargātas privilēģijas īpašuma tiesības XX gadsimtā kļūst par vispārīgu pamattiesību, kas balstīta uz īpašuma neaizskaramības ideju. Izpaliekot konstitucionāla līmeņa īpašuma tiesību garantijas pieņemšanai Latvijas Republikā starpkaru posmā, zināmus secinājumus par īpašuma izpratni var izdarīt, apskatot Satversmes II daļas tapšanas gaitā notikušās debates. Savukārt pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas īpašuma konstitucionālās garantijas tvērums un saturs bija formulējams no

jauna. Augstākās Padomes 1991. gada 10. decembrī pieņemtajā konstitucionālajā likumā “Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi” salīdzinoši spilgtāk izpaužas likuma pieņemšanas vēsturiskais konteksts. Proti, tiesību uz īpašumu formulējums ietver noraidošo attieksmi pret PSRS okupācijas laikā pastāvējušo sociālistisko īpašuma izpratni, likuma tekstā tieši ierakstot demokrātiskās un tiesiskās valstīs pašsaprotamus privātīpašuma koncepta elementus, piemēram, īpašuma tiesību nesaraujamo saistību ar mantošanas tiesībām un personas tiesības iegūt īpašumā jebkuru īpašumu.